

Kocsis Károly akadémikus*

Az MTA és a határon túli magyar tudományosság kapcsolata a Kárpát-medencében - különös tekintettel a Vajdaságra

A Magyar Tudományos Akadémia (továbbiakban MTA) az elmúlt negyedszázad során számos lépést tett a megosztott, szétszóródott magyar nemzetegyesítésnek a tudomány területén való megvalósítása érdekében, ezzel is bizonyítva, hogy az MTA nem a Magyarországi Tudományos Akadémia, hanem a Magyar Tudományos Akadémia rövidítése. Ezen törekvés első lépéseként a rendszerváltozás után, 1990-től, Kosáry Domokos elnöksége idején Akadémiánk több évtizedes szünet után ismét bevezette a külső tagság intézményét. A jelenleg is érvényes rendelkezés értelmében az *MTA külső tagjává* „az a tudós választható, aki külföldön él, nem (a mai viszonyok között: nem csak) magyar állampolgár, de magát magyarnak vallja, tudományát elismerten és különösen magas színvonalon, alkotó módon műveli, és szoros kapcsolatot tart a magyar tudományos élettél.”¹Glatz Ferenc elnöki ciklusa kezdetén, 1996-ban létrehozta a *Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságot* (a továbbiakban MTK EB), azzal a céllal, hogy előmozdítsa a határokon átívelő magyar tudományos integrációt, az együttműködést a bel- és külföldi magyar tudományosság képviselői között. A Bizottság feladata még, hogy szakmailag felügyelje az MTA-nak a határon túli magyar tudományossághoz fűződő, törvényben rögzített közfeladatainak végrehajtását: a *kapcsolattartást és támogatást*.²

* *Kocsis Károly akadémikus, az MTA levelező tagja, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnöke, az MTA Csillagászati és Földrajztudományi Kutatóközpontja Földrajztudományi Intézetének igazgatója, Budapest*

¹www.mta.hu/cikkek/az-akademiai-tagsagrol-bovebben-125680

²1994. évi XL.törvény, módosítva 2009. évi XX. törvény: MTAtv. 3. §

[(1) Az Akadémia közfeladatai a következők:]

- i) kapcsolatot tart a külföldön élő magyar nyelvű és tárgyú tudományos kutató-sok művelőivel, támogatja a határon túli magyar tudományosságot;

Asz. 5. §

- (1) Az Akadémia kapcsolatot tart külső tagjaival és a köztestület külső tagjaival, továbbá minden, magát magyarnak valló, tudományos alkotómunkával foglalkozó, e kapcsolattartásra igényt tartó személlyel. E kapcsolattartás szakmai

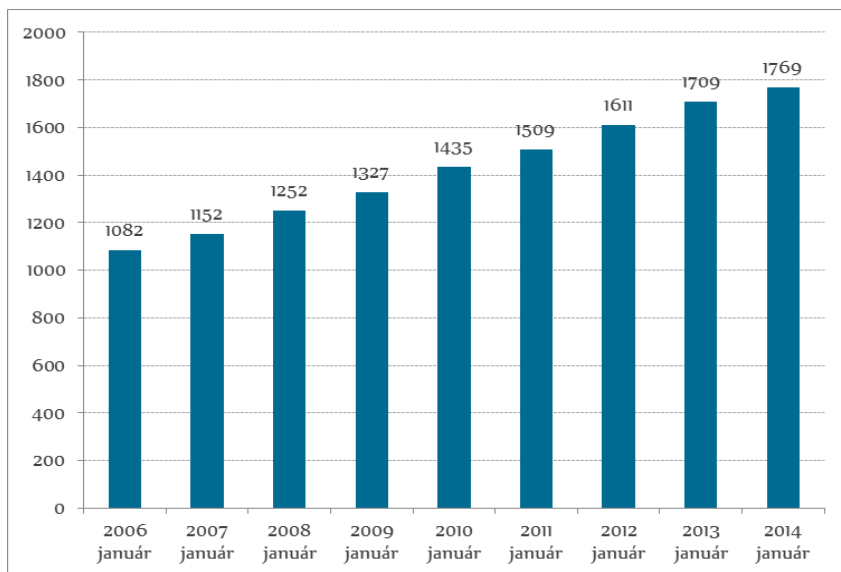
A kapcsolattartás egyrészt a külföldi magyar tudósokkal (alapvetően az MTA köztestületének külső tagságával), másrészt a külhoni magyar tudományos szervezetekkel valósul meg. Az Akadémia 2000 tavasza óta ajánlotta fel a Magyarország határain túl (a világ bármely részén) élő magukat magyarnak (is) valló, tudományos fokozattal rendelkezők számára az MTA köztestületébe való belépést, mely az 1994. évi akadémiai törvénnyel jött létre. Az Akadémia így létrejött *külső köztestületébe* folyamatosan lehet jelentkezni az Akadémiai Adattárban³ kitöltött, kinyomtatott és aláírt jelentkezési lappal és a tudományos fokozat meglétét igazoló dokumentum másolatával együtt. A jelentkezés pozitív elbírálása esetén az Akadémia névre szóló, elnöki aláírással hitelesített oklevél megküldésével ismeri el a köztestületi külső tagságot. 2000 óta a külső köztestület tagjainak száma dinamikusan növe 2014 elején elérte az 1769 főt (*1. ábra*). Közülük 78% él a Kárpát-medence jelenlegi határainkon túli területein, főként Romániában (776), Szerbiában (198), Szlovákiában (179) és Ukrajnában (135) (*1. táblázat*). Köztestületünk szerbiai tagjainak 94%-a a Vajdaságban él, főként Újvidék (48%) és Szabadka (31%) vonzáskörzetében. A délvidéki tagság 41%-a tartozik a szebvik nemhez, 56%-a 60 év fölötti és csupán 11%-a nem töltötte még be a 40. életévét. A tudományági besorolást tekintve az MTA-n belül is túlsúllyal rendelkező természettudományok mindössze 22%-kal részesednek a szerbiai köztestületünk tagjai körében, ahol különösen jelentős a nyelv- és irodalomtudomány (47) illetve a közgazdaság és jogtudomány (38) jelenléte (*2. ábra*).

feladatait a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság (MTKEB) látja el. Az ehhez szükséges adminisztratív munkát az MTA Titkárságának határon túli magyarokért felelős szervezeti egysége végzi.

- (2) Az Akadémia az (1) bekezdésben foglaltak keretében a magyar tudományos műhelyeket, célprogramjaikat és a tudomány ottani magyar művelőit – különösen, de nem kizárólagosan – ösztöndíjakkal, díjkitűzéssel, céltámogatással segítheti.

- (3) A külső tagok támogatásának mértékéről az Elnökség határozattal dönt.

³<https://aat.mta.hu/aat/Registration/ExternalPublicBody>

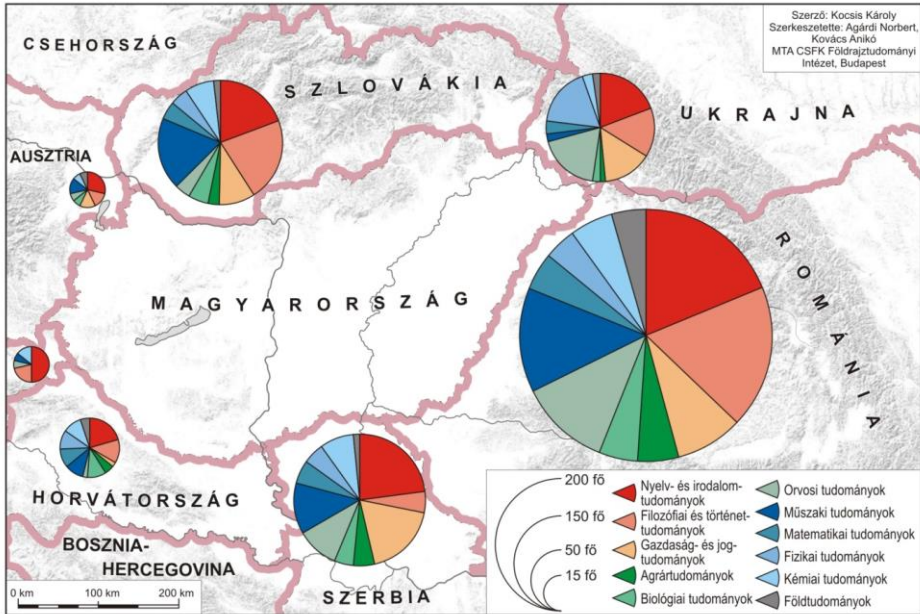
1. ábra

Az MTA külső köztestületi tagsága számának változása (2006 – 2014)

	Magyarok száma (2001)	MTA köztestületi tagok (2014)	fő/köztestületi tag
Románia (KAB)	1.431.807	776	1.845
Szerbia	293.000	198	1.480
Szlovákia	520.528	179	2.908
Ukrajna	156.600	135	1.160
Ausztria	40.583	17	2.387
Horvátország	16.595	39	426
Szlovénia	7.658	15	511
Külhoni (Kárpát-medencében)	2.466.771	1.359	1.815
Budapest-régió	2.597.638	10.421	249
Miskolc-régió (MAB)	1.190.541	566	2.103
Debrecen-régió (DAB)	1.445.114	1.252	1.154
Szeged-régió (SZAB)	1.283.115	1.177	1.090
Pécs-régió (PAB)	1.184.909	831	1.426
Veszprém-régió (VeAB)	1.714.728	821	2.089
Magyarország	9.416.045	15.068	625
Kárpát-medence (összesen)	11.882.816	16.427	723

1. táblázat

Az MTA köztestületi tagsága a Kárpát-medence egyes területein (2014)

2. ábra

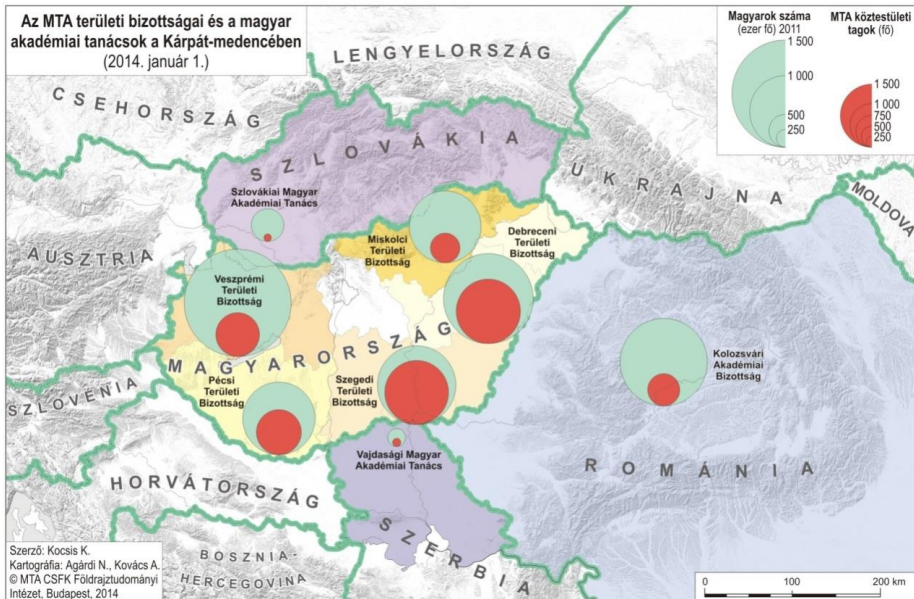
Az MTA külföldi köztestületi tagjainak megoszlása tudományterületek szerint a Kárpát-medencében (2012. november)

Az MTA külső köztestületének nemzetközi hírű tagjai a határon túli magyar akadémikusok, hivatalos elnevezéssel az *MTA külső tagjai*, akiknek száma a külső tagság újbóli bevezetése, 1990 óta jelentős mértékben – 2014 őszéig – 207 főre nőtt, akiknek mindössze 14% él a Kárpát-medence határainkon túli területein, túlnyomórészt Erdélyben. A határon túli akadémikusaink közül csupán ketten (Čamprag Dušan és Kastori Rudolf), az agrártudományok képviselőiként számíthatnak az MTA szerbiai külső tagjainak.

Az MTA és a külföldi magyar tudományosság kapcsolattartásának másik színtere a partnerének tekintett, *határon túli magyar tudományos szervezetekkel és kutatásszervező testületekkel* fenntartott kapcsolatok kialakítása volt. A külső köztestületi tagság számának folyamatos növekedése szükségessé tette a tagságot összefogó, munkájukat koordináló területi szervezetek létrehozását. Elsőként, 2007-ben, Vizi E. Szilveszter elnöki ciklusa idején – a magyarországi területi bizottságok mintájára - a legnagyobb külföldi magyar közösség tudományos területi szervezete a *Kolozsvári Akadémiai Bizottság (KAB)* jött létre, melyet 2008-ban a délvidéki magyar tudós közösség hasonló területi szerveze-

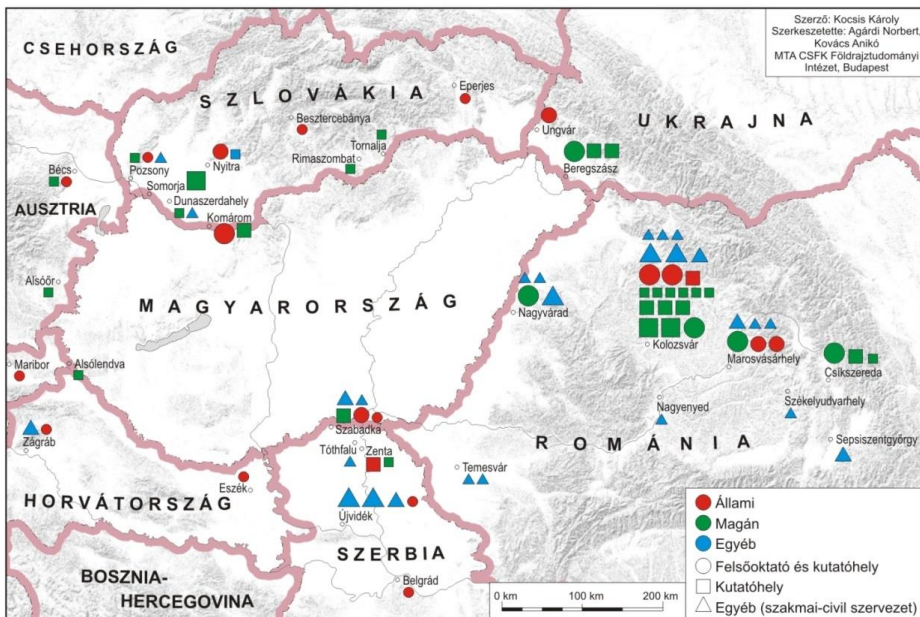
tének, a *Vajdasági Magyar Akadémiai Tanácsnak* (VMAT) a megalakulása követett. A sor e tekintetben, 2013-ban az MTA felvidéki köztestületi tagjai által létrehozott *Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanáccsal* (SZMAT) folytatódott (3. ábra).

A Kárpát-medence határainkon túli területein az elmúlt negyedszázad során számos *állami- és magántulajdonú*, felsőoktatási, kutató és egyéb (szakmai-civil) *szervezet, intézmény* jött létre, melyet tevékenysége alapján *magyarnak*, vagy részben magyar jellegűnek (is) lehet tekinteni (4. ábra). Ezen, az MTA által partnernek elismert intézmények, szervezetek többsége Szlovákiában a délnyugati magyar településterülethez (főként Komárom, Somorja, Nyitra, Pozsony, Dunaszerdahely városokhoz) kötődik. Az ukrajnai Kárpátalja területén mindez a tartományi székhely Ungvár és a magyar jellegű határvidék központja, Beregszász esetében mondható el. Erdélyben a magyar tudományos intézményi koncentráció Kolozsvár esetében a rendkívüli mértékű, míg a székelyföldi Marosvásárhely és Csíkszereda, valamint a partiumi Nagyvárad esetében a nagyon jelentős mércével illelhető. Szerbiában a vajdasági székhely, Újvidék és az észak-bácskai magyar településterület központjai, Szabadka és Zenta vonzották magukhoz az ilyen jellegű magyar intézmények, szervezetek többségét (2. táblázat). A lényegesen kisebb, horvátországi és szlovéniai magyar közösségeknél az intézményi jelenlétnél Zágráb-Eszék és Maribor-Alsólendva kettőssége figyelhető meg.

3. ábra

Az MTA területi bizottságai és a magyar akadémiai tanácsok a Kárpát-medencében (2014. január 1.)

4. ábra

Külhoni magyar, vagy magyar jellegű, tudományos tevékenységet (is) végző intézmények és szervezetek a Kárpát-medencében (2012. november)

<i>székhely</i>	<i>intézmény, szervezet neve</i>	<i>tud.oszt.</i>	<i>vezető neve</i>
Belgrád	Belgrádi Egyetem Filológiai Kar, Hungarológiai Tanszék	I	Marija Cindori-Šinković
Szabadka	Kiss Lajos Néprajzi Társaság	I.	Papp Árpád
Szabadka	Magyarságkutató Tudományos Társaság	II.	Gábrity Molnár Irén
Szabadka	Regionális Tudományi Társaság	IX	Ricz András
Szabadka	Szabadkai Műszaki Főiskola	VI.	Pataki Éva
Szabadka	Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar	I, II, III	Takács Márta
Tóthfalu	Széchenyi István Stratégiakutató és Fejlesztési Intézet	II.	Hódi Sándor
Újvidék	Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék	I	Láncz Irén
Újvidék	Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács	I-XI.	Berényi János
Újvidék	Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium	I-XI.	Csányi Erzsébet
Újvidék	Vajdasági Magyar Tudományos Társaság	I-XI.	Szalma József
Zenta	IDENTITÁS Kisebbségkutató Műhely	II.	Badis Róbert
Zenta	Vajdasági Magyar Művelődési Intézet	I-II.	Hajnal Jenő

2. táblázat

Szerbia magyar, vagy magyar jellegű, tudományos tevékenységet (is) végző intézmények és szervezetek (2012. november)

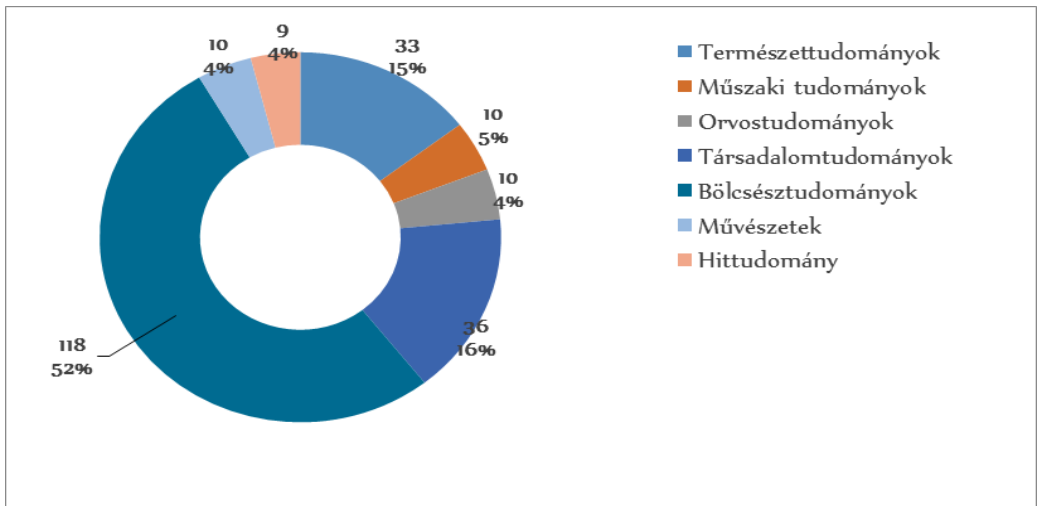
Megjegyzés: tud. oszt : az intézmény, szervezet tudományági jellegére utal, az MTA tudományos osztályainak sorszámozása szerint (I-XI.)

A kapcsolattartás 2011 őszén útjára indult, modern eszköze az MTK EB *havi*, immár 3000 tudóshoz és tudományos szervezethez eljutó *Hírlevele*, melynek célja, hogy az elektronikus hírközlés lehetőségeit fölhasználva széles körben, rendszeresen és gyorsan ismertté tegye a határainkon túli magyar tudományossággal kapcsolatos eseményeket, tudományos eredményeket és magukat a magyar tudósokat.⁴ Ez utóbbi kapcsán népszerű, magyar és angol nyelvű *Tudósportré* rovatot indítottunk el, melyben a legjelesebb és legidősebb határon túli magyar tudósokat mutatjuk be. Napjainkra már elmondhatjuk, hogy az MTK hírlevél megbecsült, jegyzett és magasra értékelt csatornája lett széles e világban a magyar tudományos közösség híreinek, jól kiegészítve információival az MTA hírlevelét.

A fenti eseményen túl az EB képviselői (elsősorban elnöke és titkára) szoros kapcsolatot tartanak fenn a többi külhoni magyar tudományos szervezettel is, mely leglátványosabban azok kiemelkedő rendezvényein való aktív részvételben nyilvánulnak meg. Az EB elnöke kormányzati és összmagyar nemzetpolitikai testületekben, fórumokon (*Nemzetpolitikai Tárcaközi Bizottság, MÁÉRT, Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma, Diaszpóra Tanács*) képviseli a határon túli magyar tudományosság ügyét.

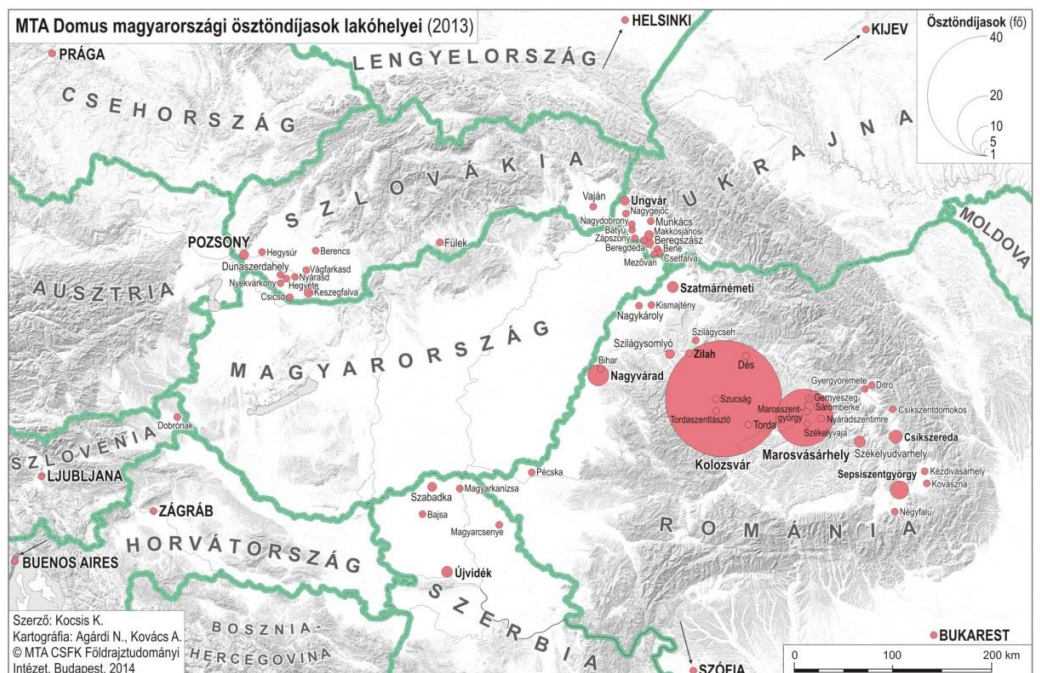
Az MTA-nak a határon túli magyar tudományosságot szolgáló *támogatása* alapvetően a *Domus Hungarica* pályázati rendszerben nyilvánul meg, részben ösztöndíjak, részben intézményi támogatások odaítélésével. Ennek keretében elsőként, 1997 óta az egyéni *magyarországi*, majd 2001 óta egyéni *szülőföldi* kutatások támogatására nyílt lehetőség, melyet 2005-ben a *műhelytámogatási* program (Kárpát-medencei magyar tudományos szervezetek támogatása) egészített ki. A Domus ösztöndíjpályázatok a környező országbeli köztestületi tagjaink tudományos tevékenységét segíti ösztöndíjak odaítélésével, magyarországi befogadó intézmények és témavezetők bevonásával, mindkét kategóriában *junior* pályázatokkal támogatva a fiatal kutatók fokozatszerzését. Általánosságban elmondható, hogy a nyertes pályázatok $\frac{3}{4}$ -e a (tárgan értelmezett) *társadalomtudományokhoz* tartozik, területileg pedig kb. $\frac{2}{3}$ -ában *Erdélyből* érkezik (5. és 6. ábra).

⁴ http://mta.hu/data/cikk/13/10/27/cikk_131027/hirlevel_prezentacio_2014.pdf
http://mta.hu/data/cikk/13/10/27/cikk_131027/MTA_MTK_EB_hirlevel_2014_11_15.pdf

5. ábra

Domus ösztöndíjpályázatok tudományterületek szerinti megoszlásban (2013)

6. ábra

MTA Domus magyarországi ösztöndíjasok lakóhelyei (2013)

A Kárpát-medencei, határainkon túli magyar intézmények, szervezetek közül legnagyobb sikerrel az alábbi városokból veszik igénybe a Domus műhelytámogatási pályázatokat: Szlovákiában Somorja, Komárom, Nyitra, Kárpátalján Beregszász, Erdélyben Kolozsvár és Csíkszereda, a Vajdaságban Újvidék és Szabadka (7. ábra).

7. ábra

MTA Domus finanszírozású Kárpát-medencei magyar tudományos műhelyek (2013)

Az MTK EB a Domus pályázati rendszer szakmai irányítójaként évek óta prioritásként kezeli a több országot összefogó Kárpát-medencei *kutatócsoportok*, nagyobb lélegzetű projektek támogatását. Ennek eredményeképp a *Termini nyelvi kutatóhálózat* immár hagyományosnak mondható, több mint tíz évre visszatekintő sikeres működése mellett az oktatás, demográfia és néprajz területén kezd kibontakozni egy *Kárpát-medencei magyar kutatói hálózat* körvonala.

Az MTK EB hangsúlyt fektet a Kárpát-medencei *kiemelt fontosságú, stratégiai partnernek tekintett külföldi magyar tudományos műhelyek, intézmények támogatásával* kapcsolatos stratégiára. Ennek megfelelően a jelenleg általam vezetett bizottság úgy látja, hogy továbbra is

kiemelten kell kezelni a műhelytámogatásban meghívottként részesülő szervezeti kört és hosszú távon el kell érni ezen külhoni magyar műhelyek akadémiai és/vagy kormányzati *kiszámítható, normatív támogatását*, valamint a határon túli területi szervezeteink (KAB, VMAT, SzMAT) működési feltételeinek folyamatos, megfelelő mértékű akadémiai biztosítását.

Görömbei András az EB korábbi elnökének szavait idézve: „*A szétdarabolt és szétszórt magyarság összetartozás-tudatát azzal erősítjük legjobban, ha figyelünk az értékeire és megbecsüljük azokat.*”⁵ Ennek megfelelően az Akadémia a *külhoni magyar tudósok munkájának jutalmazására, elismerésére* 2002-ben *Arany János-éremet* és 2004-ben *Arany János-díjat* alapított. Az *Arany János-díj*nek olyan külhoni magyar tudósok, kutatók elismerése a célja, akik jelentős tudományos munkásságot mutattak fel életük során (*Életműdíj*), kiemelkedő tudományos teljesítményt értek el (*Kiemelkedő Tudományos Teljesítmény-díj*), vagy fiatal kutatóként alkottak figyelemre méltót (*Fiatal Kutatói-díj*). Az *Arany János-érem* olyan külhoni magyar tudósok, kutatók kitüntetésére szolgál, akik – kutatói teljesítményükön túl – a külhoni magyar tudományosság és közösség ügyének előremozdításában szereztek kiemelkedő érdemeket. Az elismeréseket évente egy alkalommal, az MTA májusi közgyűlése keretében adja át az MTA elnöke.

Az Arany János-díj és érem tekintetében a délvidéki magyar tudósok az elmúlt évtizedben szép sikereket értek el. Tudományos életműdíjat 2014-ben Göncz Lajosnak, Kiemelkedő Tudományos Teljesítménydíjat 2009-ben Gábrityné Molnár Irénnek, 2014-ben Berényi Jánosnak, Fiatal Kutatói-díjat 2008-ban Bene Annamáriának, 2010-ben Guzsvány Valériának, 2011-ben Pósa Mihálynak, 2013-ban Dudás Attilának, Arany János-éremet 2010-ben Káich Katalinnak, 2012-ben Csányi Erzsébetnek ítéltük oda.

Az EB minden évben megjelentet önálló *kiadványt*, részben bizottsági tájékoztatót, részben ösztöndíjasaink kutatási eredményeit tartalmazókat. Az Arany János-díjazottakat mutatja be az évente megjelenő *Tudomány és magyarság kiadvány*.⁶

Az MTK EB az általa felügyelt, Paládi-Kovács Attila akadémikus által irányított Domus Kuratórium⁷ döntéseivel, a Tarnóczi Marian-

⁵ Görömbei András: Ajánló szavak, Tudomány és magyarság, Budapest, 2010.

⁶http://mta.hu/cikkek/arany_janos_dij_22501

⁷http://mta.hu/cikkek/?node_id=25946

na által vezetett Határon Túli Magyarok Titkarsága⁸ adminisztratív közreműködésével kíván eleget tenni kötelezettségeinek: képviseli a határon túli magyar tudományosság szempontjait az Akadémia szervezetében és működésében, kapcsolatrendszere által elősegíti a köztestület külső tagságának bővítését és hozzájárul a magyar nyelvű és tárgyú kutatások eredményességéhez, a Kárpát-medencei közös kutatások erősödéséhez.

Összességében megállapítható, hogy a kedvezőtlen demográfiai mutatókkal rendelkező, fél évszázada különösen súlyos vándorlási veszteség sújtotta, jelenleg negyedmilliónyi lélekszámú vajdasági magyar nemzetiség különösen fontos szerepet játszik az összmagyar tudományosságban és – más magyar közösségekhez és saját lélekszámához viszonyítva – szorosan kötődik az MTA-hoz. Ezt bizonyítja többek között az a tény is, hogy az akadémiai külső köztestületben a szerbiai tagok száma meghaladja a kétszer akkora méretű felvidéki magyarok képviselését (1. táblázat). E tekintetben a szervezettség, az MTA-hoz való ilyen kötődés mértéke viszonylag magas ugyan, de az itteni külső köztestületi tagság kor- és tudományági összetétele meglehetősen kedvezőtlen. Ennek érdekében öröndetes lenne, ha a közeljövőben a helyben maradt, jövőjét a Délvidéken elképzelő fiatal magyar tudósokat, doktoranduszokat, már tudományos fokozattal rendelkezőket (különösen a külső köztestületben jelenleg mélyen alulreprezentált délvidéki természettudósokat) az eddigieknél sokkal nagyobb mértékben lehetne megszólítani, felhívva a figyelmüket az MTA külső köztestületébe történő belépés lehetőségére, annak előnyeire. Ismerve a délvidéki magyar fiatal tudósok, a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferenciák sikereit, az itteni magyar tudományos utánpótlás általam reménykeltőnek vélt helyzetét bízik bene, hogy a közeljövőben egyre több itteni fiatal fonja majd szorosabbra az MTA-val, annak helybeli területi szervezetével, a 2015-ben tisztújítás előtt álló VMAT-val és más magyar tudományos szervezettel, így a VMTT-vel is a szakmai kapcsolatait.

⁸<http://mta.hu/cikkek/hataron-tuli-magyarok-titkarsaga-107241>